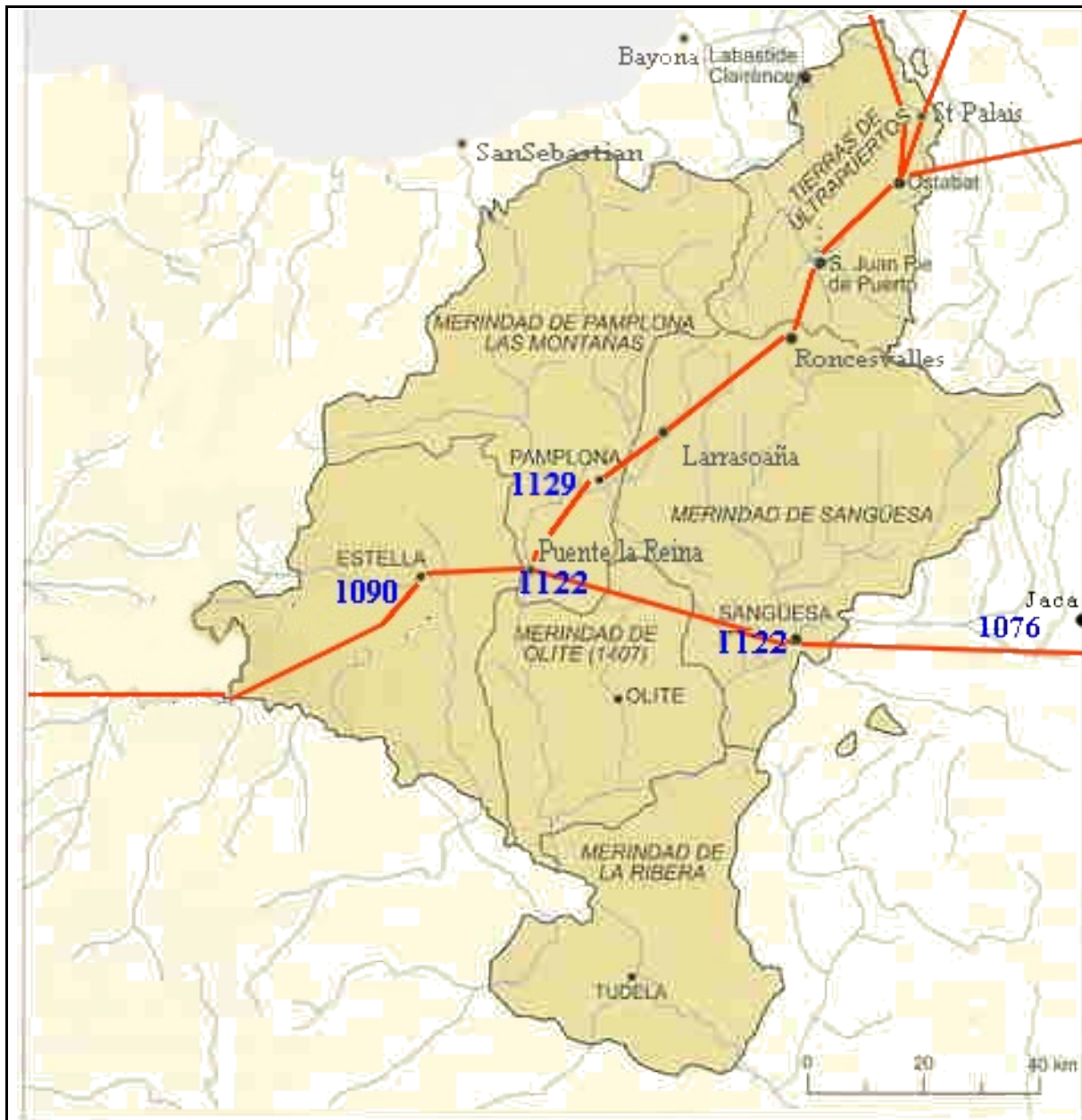

Lo lexic iberic de l'occitan utilizat dens lo Reiaume de Navarra entre los sègles XIIIau e XVau

I. Ua lenga hòra de lor

L'objècte d'aqueras linhas que pertòca l'utilizacion de l'occitan dens parçans e país qui ne son pas jàmes estats occitans ni tanpòc estats jàmes mentavuts com taus. Associar la lenga occitana a un territòri precís que sembla ua evidéncia. Mes qu'ei causa sabuda que deu temps qui èra ua lenga de prestigi que's podè encontrar l'occitan en lòcs aluenhats de là'n èra gessit. Un aute fenomèn qu'ei a l'origina de l'expatriacion de l'occitan: lo deus moviments de poblacion. L'aparicion d'aquesta lenga dens tèxtes administratius deu Reiaume de Navarra a l'Edat Miejançera que procedeish de faïçon diferenciada de las duas causas qui vienem de mentàver.

La causa principau de la migracion d'occitanoparlants dens la península iberica qu'estó l'atraccion qui constituiva lo peregrinatge tà Compostela.

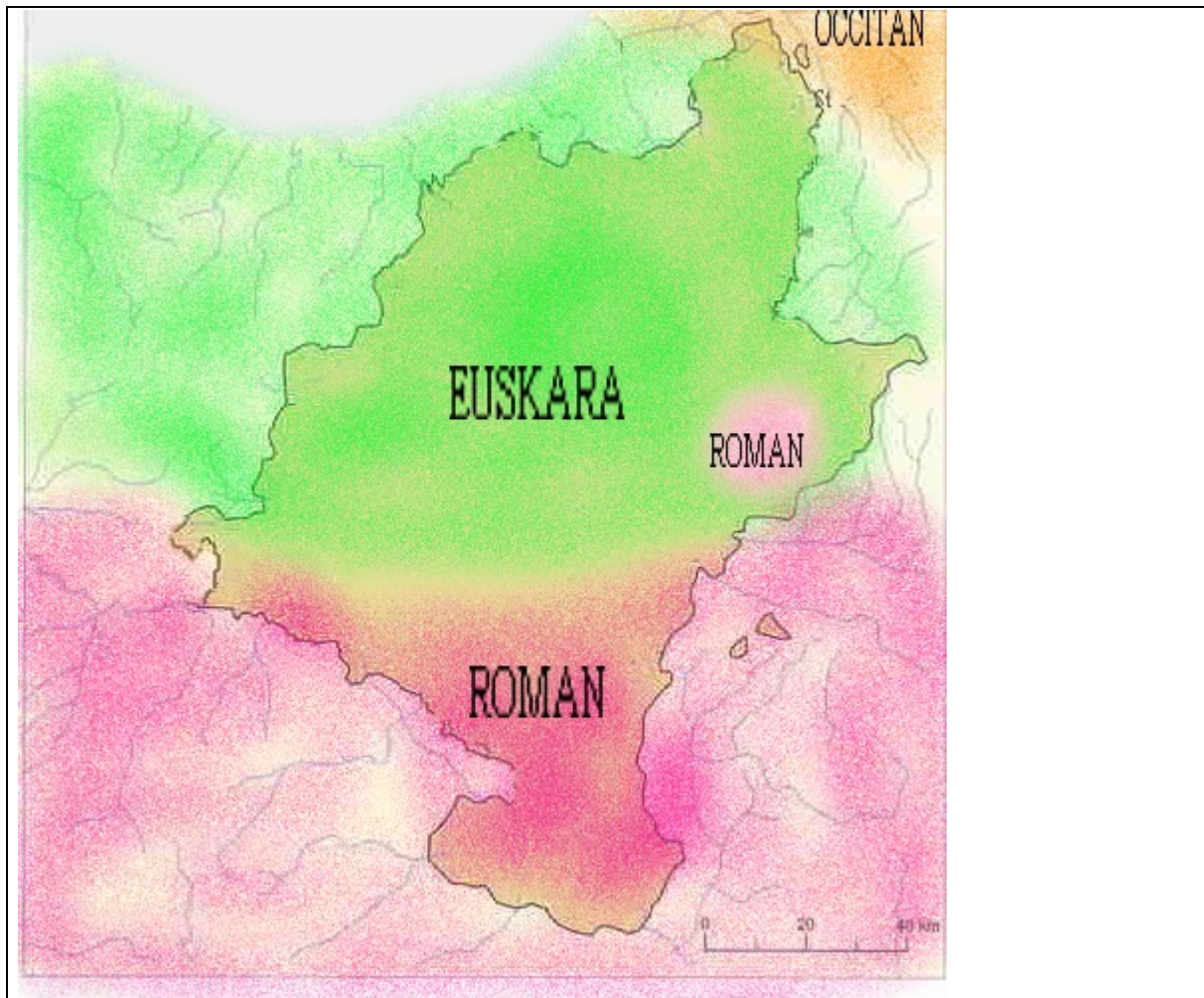
Carta1

 camin de Sent Jacme de Compostela

1076 data d'autrei deus fors taus *Francos* (segon *Atlas de Navarra* CAN, 1977)

D'auta part, l'explicacion deu mantien de l'occitan pendent tres sègles en Hauta Navarra (e mes enquèra per la Baisha) que ns'ei en partida dada per Guilhèm Anelièr de Tolosa dens « la Guèrra de Navarra » quan parla deus navarrés bascofòns :

"Que non les tendra pro ni frances nin romans
Ni lur sabidura, dont tot iorn son pessans".

Carta2

Esquema de la situacion linguistica de la Navarra au sègle XIV (segon *Atlas de Navarra* CAN, 1977).

Totun l'existència de l'occitan suu territòri de la Navarra medievau ne recobreish pas ua realitat omogenèu.

2. Duas fòrmas d'occitan en preséncia

En espugar los documents aplegats per Santos García Larragueta dens *Documentos Navarros en Lengua Occitana* e per R. Cierbide en la *Coleccion Diplomatica de Documentos*

Gascones de la Baja Navarra las diferéncias qu'apareishen de tira entre los dus ordis de textes.

En purmèr lòc lo parlar deus escriuts de la merindad de *Ultra Puertos* que possedeishen clarament las marcas deu gascon e que partenhen indicutibilmente a aqueth maine dialectau. Lo navarrooccitan eth n'ei pas de tant bon classificar. En efèit, si la màger part deus trèits e'u hè tanhent deu lengadocian centrau daubuns que'u hèn tirar de cap au complèxe aquitanopirenenc.

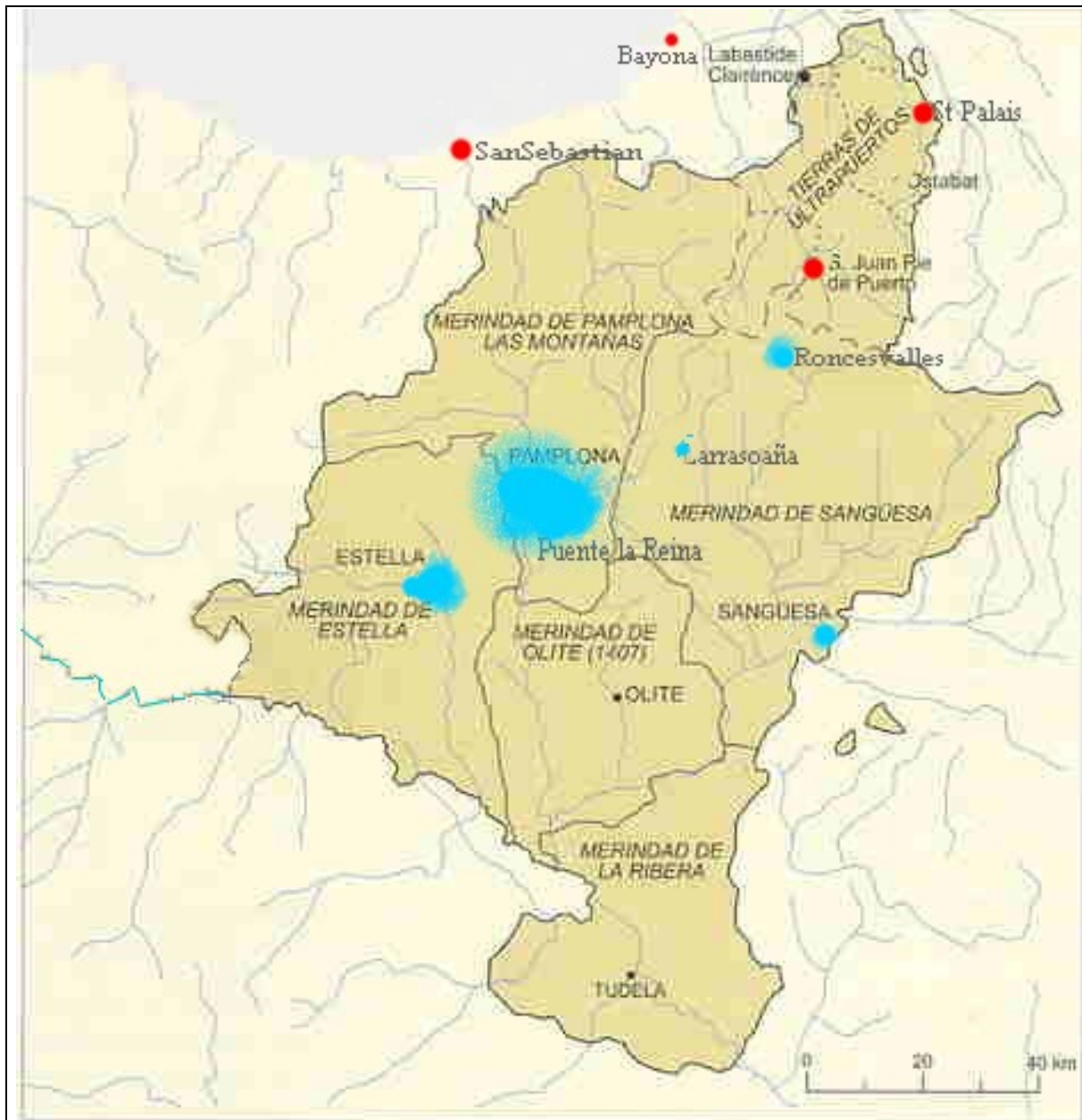
La grafia tanben qu'ei disparièra: la deu nòrd qu'ei la deu gascon occidentau de la medisha familha que la bearnesa e la baionesa. L'occitan peninsular qu'a ua grafia mei classica qui's tròba estar mei aparentada a la deu navarromanica.

D'un punt de vista formau, las datas deus tèxtes ne corresponen pas completament. Per estar quasi contemporanèus los escriuts navarrooccitans son mei d'orior que non pas los gascons.

La question deu perqué de la coabitacion de duas variantes de l'occitan dens ua medisha entitat politica que's pausa. Si'ns vien a l'idea primèr ua explicacion geografica entà comprèner las causas dialectaus qu'ei meslèu suu cantèr social qui cau hodiilhar.

De fèit l'occitan n'èra pas emplegat peu medish monde ençà e delà deus pòrts. Un estudi pro bac deus protagonistas que permet de véder que lo gascon èra lenga de l'eleit en Baisha Navarra lavetz que dens la Hauta Navarra, la lenga prestigiosa qu'èra lo roman navarrés. L'occitan n'èra pas sonque la lenga d'ua categoria social e s'ei demorat ua lenga emplegada qu'ei per'mor que s'èra au còp enquistat dens un demieit linguistic distint (cf. carta2) com n'èra lo basco e tanben per'mor b'èra l'occitan un biais de manifestar lo hèit qui avèn los *Francos* privilègis beròi establits. Brembem qu'èra la lenga deus fòrs.

Carta3

Provenéncia deus tèxtes deu recueilh de Santos Larragueta, "Documentos Navarros en Lengua Occitana".

En blu los documents navarrooccitans, en roï los gascons. L'importancia deu plap correspon a la produccion deu lòc.

3. Los emprunts a l'iberoromanic

L'entrada qui avem causit entà presentar l'utilizacion de l'occitan en tèrras exoticas a saber lo domèni deus emprunts a l'iberoromanic ilustra plan las varietats qui avem presentat. A maugrat de la soa partida continentau lo Reiaume de Navarra ei un estat iberic. Que l'avem dejà dit, la lenga de la cort qu'ei lo navarroman qui perderà chic a chic lo son caractèr aragonés entà's castelhanizar drin a drin.

3.1 Emprunts comuns

Dens un primèr temps ueratz la lista deus emprunts comuns qui trobam dens las duas fòrmas d'occitan deu Reiaume (qui vau a díser los emprunts trobats dens los tèxtes gascons).

alferitz (DNLO 2-1308) <(ál)+(fâris); *alcayt/alcayet* (DNLO 50-1261) <(ál)+(qâid) ; *alcalde, alcayt* (DNLO 50-1261) <(ál)+(qadi) [*arcaude*, (DNLO 121-1301)]; *amirat/almirant* (DNLO 59-1269) <(ál)+(âmir) ; *arrovas/roes* (DNLO 11-1249/CDDGBN 37-1364) <((ál)+(rub) ; *albara* (DNLO 190-1310) <(ál)+(barâ'a), carta, licència ; *don* (constante) <DOMINUM; *kafiz* (DNLO 4-1235) <(qafiz) ; *logartenent* (DNLO 3-1235) <LOCALE+ TENENTE; *merin(o)* (DNLO 3-1235) <MAJOR DOMU (?); *merindat/tat* (CDDGBN 14-1356) <MAJOR DOMUM(?)+T+ATU, *peita/peyte* (DNLO 22-1254/ CDDGBN 296-1405) <*PECTA; *morabetins/morauidis* (DNLO 14-1251/ 104-1296) <(morâbit) ; *primogenit(o)* (DNLO 341-1434) <PRIMOGENITUM

Aqueste lexic qu'ei pro susprenent dens tèxtes continentaus. Qu'ei un lexic ligat a l'administracion, l'economia e la societat dab mots d'origina araba qui son fin finala normaus per un estat peninsular.

Qu'ei donc normau qu'au par deus tèxtes occitans de la medisha epòca lo lexic de la scripta juridica gascona deu Reiaume de Navarra emprunte a l'iberoromanic. De fèit aqueste vocabulari que's torna trobar en navarrooccitan. Mes los tèxtes gascons ne son pas eishenjes de mots navarromanics, a còps isolats com :

aucto (CDDGBN 204-1385); *effecto* (CDDGBN 204-1385); *Dio* (CDDGBN 357); *fillo* (DNLO 215-1386); *mesnade* (CDDGBN 11-1356); *primogenito* (CDDGBN 290-1398); *thesorero* (CDDGBN 23-1361), o mes denses com : *logar* (DNLOg 170-1313); *logartenent* (CDDGBN 59-1369); *ricombre*, o tanben l'unic *alcorois* (CDDGBN 318-1414)

Per contra l'occitan peninsular, eth, qu'ei conhit d'emprunts inconeguts en gascon.

3.2 Mots iberics de l'occitan peninsular

a) l'administracion, la justícia, la societat, la moneda

achaquia (DNLO 159-1309) *(as)+(saka)*, pelega o motiu de pelega; *aliala* (DNLO 173-1314) <*(ál)+(dahâla)*, repèish hèit tà clavar un ahar; *algazil* (DNLO 199-1321); *alfaiat* (DNLO 193-1320), sastre; *barata* (DNLO 165-1313); *coyllaço* (DNLO 83-1286) <COLLECTEUM, serv, botò; *fidalgo* (DNLO 168-1313); *plazto* (DNLO 189-1318) <PLACITUM, *rumeos* (DNLO 3-1235); *sayon* (DNLO 9-1239).

b) l'ambient, l'equipament, lo minjar

aldea (DNLO 209-1324); *çequia* (DNLO 174-1314); *çimaquera* (DNLO 2-1232); *mantega* (DNLO 129-1302), *muro* (DNLO 3-1235); *rio* (DNLO 103-1303); *rigo* (DNLO 15-1252).

c) la familha, la religion

Dios (constante); *ermano* (DNLO 94-1290); *fillolo* (DNLO 102-1293); *padre* (DNLO 126-1302); *pare* (DNLO 70-1282); *mare* (DNLO 16-1252).

e) los mots gramaticaus

esto(s) (DNLO 15-1252); *todas* (DNLO 15-1252).

ata (DNLO 3-1235); *como* (DNLO 11-1249); *con* (DNLO 15-1252) (*ab* ne demora pas que dens los tèxtes mes ancians); *facia* (DNLO 140-1305); *luengo*, (DNLO 3-1235); *para* (DNLO 33-1254); *por* (DNLO 10-1248).

Lo banh dens lo quau e s'estava l'occitan en Hauta Navarra durant quate sègles poderé har pensar que la contaminacion au contacte de la lenga de l'Estat auré crescut dab lo temps. N'ei pas totun çò qu'amuishan los documents. Lo purmèr tèxte de la DNLO (Sangüesa 1-1225) qu'ei un bèth exemple de lenga rica en emprunts lavetz que d'aites mes recents n'anaràn pas tant utilizar mots ibèroromans. Ne desbremem pas que los prumèrs tèxtes en occitan de Navarra que son posteriors de 100 ans a l'installacion deus purmèrs *Francos*. L'idea qui's perhila qu'ei meslèu que la lenga ei mes dependenta deu lòc d'origina deus escrivans. La lenga d'Estela per exemple hè costejar au còp emprunts importants au roman navarrés, çò qui da de quan en quan l'impression d'estar en preséncia d'ua interlengua, dab arcaïsmes

com lo manteniment deu *d* intervocalic. Qu'ei un fenomèn comun qui's torna trobar dens tots los isolats.

Un aute trèit qui ahorteish lo caractèr iberic de la lenga deus Francos ei ua particularitat fonetica despartida peu catalan : la reduccion generalizada de la diftonga *au* en *o*. En gascon *cause, cosa* en navarrooccitan.

Totun a la vista de tèxtes de la fin deu sègle XIV qui consèrvan pro plan los lors caractèrs originaus que podem emèter l'ipotèsi que n'ei pas tant la proximitat d'ua lenga vesia qui vedó l'instinccion de l'occitan en Navarra mes meslèu l'autrei reiau en 1423 deu *Privilegio de la Unión* per Carles III qui unificava lo regim juridic e administratiu d'ua medisha ciutat e qui privava atau la lengua occitana de la soa rason d'estar en Hauta Navarra. Qu'èra a aqueth moment precisament au XV^{au} sègle lo gascon que culminava en Baisha Navarra.

E tà concludir que podem hornir qu'avem testimònis de la subervivència deu gascon en Guipuscoa en plen territòri bascoparlant dinc a la debuta deu sègle XX, epòca qui'u vedó definitivament desaparéisher en País Basco peninsular dab los sos darrèrs locutors.

Tèxte navarrooccitan

CDDGBN Estela 144-1306

En l'an de la Incarnation de nostre Seynnor mil et trezentz et seys, el mes de abril. /
2 In nomine sante et indiuidue Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti. En honor de
Dios et /3 de nostra /6 dona, Johana, reynna de Nauarra qui fu, a qui Dios perdon,
hereter de regne /7 de Nauarra. Los bons omes de la vila d'Estela establiren
ordenaren comuna a ser/8uigi de nostre seynnor don Loys et a saluament del regne
de Nauarra et a sal/9uament et a proffeyt de la vila d'Estela, et firen seynna en uoz y
en nompne /10 de nostre seynnor don Loys a sas armas del regne de Nauarra en
esta for/11ma, que si algun princep Santa Maria et de totz los santz et de todas las
santas et de toda la Cort celes/4tial, que emparen et bendigan a nostre seynnor don
Loys, fill del muyt excellent princep /5 don Phelipe, per la graçia de Dios rey de
França, et de la muy alta et muy noble o perssona o ric omne o altra gent de altres
regnes uolguis/12sen entrar a cordre, a robar, o destruyre, o quemar, o far altre
maleffiçi al regne de /13 Nauarra, en comey que nostre seynnor don Loys no es el
regne de Nauarra, o algun del /14 regne de Nauarra uolis anar contra la fe de nostre
seynnor don Loys, que nos la so/15bredita comuna con la deuantdita seynna vayam
et encaçem et pregam o matem o saquem /16 lo princep o perssona o ric omne o
altra gent que entrant seria el regne de Nauarra o aquel /17 que yria contra la fe de
nostre seynnor, ata tant que los ayam gitatz et saquatz fora de tot lo reg/18ne. Et
aquesta seynna sobredita los bons omnes del comun de la dita vila, en uoz y en /19
nompne de nostre seynnor don Loys, iuraren sobre la santa Croz et los santz
Euangelis a /20 tenir, mantener, gardar, sostenir et seguir tot ço que per esta carta
es contengut, tamben /21 lo mayor como lo menor, tota sazon que mester faga, sen
excusation ninguna, ata la uenu/22da de nostre seynnor don Loys. Et si algun o

alguns fussen contraris o rebelles contra /23 ninguna de las ditas cosas et contra la iura sobredita, que fique per esperiuri como aquel que minga /24 de seguir carrera de son seynnor.

Et nos los bons omnes del comun de la vila d'Estela /25 sobreditz , mandames far d'aquo tres cartas per a.b.c. partidas. Tot aquo fayt el mes /26 et en la Incarnation sobredita.

Tèxte gascon

DNLO Sòrda 18-1359

Conegude cause sie a totz qui en presenci de mi, notari, et deus testimonis dejus escriutz, personaumentz constituit en la perropi de Judsue, davant la porte de la glizi, lo religios en fray Pes de Samadet,/2 monge procurador et sindic deu mostir de Sorde, seguont que apare e per estrument public feit per la ma de'n meste Pes de la Borde, per la auctoritat imperiau et public notari de Sorde, dixo et prepau-/3 sa las palavres qui's seguen.

[...] en capera la desme de queste perropi, la quoau se apertie antiquementz a l'ostau de Trussecalhau, es e aperthiey au mostir de Sorde, e per, amassar et prener/4 aquere jo eri bincut [...] perropi, e la preni, lhevavi e amassavi, e l'avi en las mies mans. mas es bincut Monaut de Larramendi, qui es assi present, lo quoau me l'a torude per for/5ce. Jo criday bia fore [...] quoau bia fore bos audis. E cum jo ni las personas de la glizi no ayam autres armes jo'bs arrequeri de partz de Diu, de Sente Glizi, de l'arcevesque d'Aux/6 e de l'arcevesque d'Ax, que cum a vos sie ferm de la dite rapine faite per la maneyre que dessus es diit, que bos observetz las constitucions provinciaus et synodaus e per bertut de queres, per arra-/7 zon de la dite rapine, cesselz en bostre glizi aus divinaus.

E d' aqeste requeste lo dit en fray Pes, procurador et syndic deu dit mostir de Sorde, requeri mi, notari sus escriut/8 que lo'n fes e lo'n des a luy o a tot procurador deu dit mostir public instrument, un o dus, o tantz cum mestir n'aguos d'une tenor, no mudan la sustanci. Asso fo feit davant la glizi de/9 Judsue, lo dimercles davant la feste de la Magdalene, anno Domini .M^o.CCC^o.L^o. nono, indictione .XII., pontificatus santissimi in Christo, Patris et Domini nostri Domini Innocentii, divina providentia Pape/10.VI. anno septimo . Testimonis son de so En Pes, rector d'Ibarre; Guilhem d'Arbide; Pes de Berguoey; Arnaut Suhast, perropiantz de Jutsue. E jo, Johan de Bielenave, clerc, per/11 l'auctoritat imperiau public notari, qui a la requeste deu sobredit en fray Pes de Samadet, monge procurador et sindic deu dit mostir de Sorde, aqeste carte recibii et de ma propi man escriucu et mon acostumat signe hy pausey.

Tèxte ibrid navarrooccitan e navarroromanic

CDDGBN Sangüesa 3-1235

De casis quas emit .P. de Duime, senescallus, de Aluira, uxor qui fuit Petri de Gomaç.

Conocida cosa sia a totz omes, ad aquels qui son et son per uenir, que io don Ponç de Duyme, senescal de Nauarra, comprei las casas de dona Aluira, que fu muiller de don Peidro de Gomaç et de los fillos para don Thibalt rei de Nauarra, et estas casas son en la Puent de La Reina, et tenen de luengo de la maior poblada de los rumeos ata la rua poblada de la Nauarraria, et en aquella dreitura el celer de la rua poblada de la Nauarraria ata el muro de la uilla, las costaneras de las casas son de la una part teniendo a la casa don Arnalt Peire et de don .P. de Aluernia, et la otra costanera se/(pag. 226) ten a la casa del rei meisme, et las costaneras del celer son de la una part teniendo al truillar de don .P. de Aluernia de Pampallona et la otra costera se ten al corral de Martin de Ouanos, lo qual dona Aluira diç que es son. el preci de estas casas es .II. soltz de sanchetes, del qual precio et de aliar se tenieron dona Aluira et sos fillos por pagados. Fermes que metieren dona Aluira et sons filz, ço es a saber don J. Periz et Martinet et Enequot son ad obos del rei, don Pere Alaman, don Esteuan Milian. Testes et audidores son los iuratz del Porrt de la Reyna, ço es a saber don Martin Guillem et don Orti peleter et don Bertelin et don Johan de Larraga et don Domingo de Artaçu et don .P. Yçuco. Aquetz son los iuratz et altres bons omes, don Marti d'Aluaro et don .B. Galter et don .P. Maqua lo merin et don .P. Sañç mercer et don .P. Martinet de Arguinariç et don Garcia Peritz de Gomacen et don Guillem cridador et don Johan de Jaqua qui me scripsit, viernes .XVI°. die marcii anno Domini .M^o.CC^o.XXX°.IIII°. Et don Odas de Castel et don Martin de Guelbençu recibiren es firmes en uoç del rei et firen a detz sobreditz omnes testimonis qui en esta carta son escriptz.

Tèxte ibrid gascon e navarroromanic

DNLO Baiona 26-1362

Sean todos que jo, Niçolau de Lesague, mercadeiro de Bajone, otorgo que hobido, resebido del hondrado don/2Garsie Miguel d'Elcart, resebido de las montanes de los dineros del fero que eilh tiene en goarde por/3 el senior rey, por asinasion e mandamento que el dito senior rey me dio por al dito resebido dozentos/4 he setze florines d'oro, los quales jo aby en prestado al diso senior rey quando caguerement beno por mar/5 de Lormandie en fuere hen el porto de Bajone. De los quales me tengo por bien pagado e por ben entegrado. E/6 por testimoni d'esto lo doni esta sedule escriute ab ma propy man e sajelade çon lo sajel de Semeno de Bruslade./7 Dade en Pampalone, .XXIII. dies de juno, anno Domini millesimo .CCC^o. sexagesimo segundo.

Bibliografia

CIERBIDE R., SANTANO J. (1990). *Colección diplomática de documentos gascones de la Baja Navarra (siglos XIV-XV)*, San Sebastián : Eusko Ikaskuntza.

CIERBIDE R. (1988). *Estudio lingüístico de la documentación medieval en lengua occitana de Navarra*, Bilbao : Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco.

GARCIA LARRAGUETA S. (1990). *Documentos Navarros en lengua occitana*, San Sebastián : Eusko Ikaskuntza.

LACARRA J.M. (1953). « A propos de la colonisation "franca" en Navarre et en Aragon » In *Annales du Midi*, 65 : p.331-342.

GONZALEZ OLLE F. (1969) « La lengua occitana en Navarra » In *Revista de dialectología y tradiciones populares*, XXV : p.290

XAMAR (2006). *Euskara jendea*, Iruñea : Pamiela. (taus documents en gascon deu Guipuzcoa deu sègle XX)

© **Linguistica Occitana 7 (setembre de 2009)** [www.revistadoc.org]

© Loís GRANGÉ